

Zoltán András

Egy többségi nyelv kisebbségben: a fehérorosz nyelv elnémulása

A Majority Language in Minority: The Disappearance of the Belorussian Language

The sphere of the use of modern Belorussian language has notably shrunk, caused primarily by the diminishing of peasant society. Given the endurance of an anti-dialectal Soviet language policy, not Belorussian but standard Russian has gradually been gaining ground.

A kisebbségi szláv nyelvek szociolingvisztikai tipológiájáról írva Sven Gustavsson a fehéroroszt is megemlíti, mégpedig nem ott, ahol valóban kisebbségben van (Lengyelországban, Litvániában, Ukrajnában, Oroszországban és diaszpórában a távolabbi poszt-szovjet térségben, valamint Észak-Amerikában és Ausztráliában), hanem éppenséggel magában Fehéroroszországban, ahol ugyan a statisztikák szerint a fehéroroszul beszélni tudók többségben vannak, de funkcionálisan a fehérorosz nyelv helyzete egy kisebbségi nyelvéhez hasonlít (Gustavsson 1998; vö. *Kisebbségkutatás* 10/1, 2001, 140). A fehérorosz nyelvi helyzet valóban páratlan a szláv világban; még a sok szempontból hasonló történetű és hasonló nyelvi problémákkal küzdő Ukrajnában is összehasonlíthatatlanul jobb az ukrán nyelv helyzete, mint Fehéroroszországban a fehéroroszné.

Az anyanyelvük ügye iránt elkötelezett fehérorosz nyelvészek, írók, pedagógusok *Elnémulás* címen adtak ki egy kötetet a szomszédos Litvánia fővárosában, Vilnában (*Vilnius*, fehéroroszul: *Vil'nā*), amelyben megkísérlik egyrészt megvizsgálni a fehérorosz nyelv jelenkori elsorvadásának, illetve tudatos elsorvasztásának az okait, másrészt keresik a nyelv megmentésének lehetséges útjait (Anjamenne 2000).

A Magyarországhoz hasonlóan most körülbelül 10 milliós lakosságú Fehéroroszország meglehetősen későn jelent meg ezen a néven a történelem színpadán, de a fehérorosz nyelv lényegesen hosszabb múltra tekint vissza, mint a modern fehérorosz állam. Mielőtt a jelenlegi helyzet közvetlen okainak ismertetésére térnénk, röviden vázoljuk a fehérorosz nyelv korábbi történetét is, mivel a mostani „elnémulás” e nyelv története során nem az első, vagy – ha az ófehérorosz és a modern fehérorosz irodalmi nyelv közötti diszkontinuitást is figyelembe vesszük – úgy is mondhatnánk, hogy nem ez az első fehérorosz nyelv, amely elnémul.

A XIII–XIV. század során az egykori kijevi Rusz nyugati és délnyugati fejedelemségei fokozatosan a Litván Nagyfejedelemség fennhatósága alá kerültek, amely így túlnyomórészt (legnagyobb kiterjedésekor mintegy 90 százalékban) szláv nyelvű állammá vált. A lengyel–litván perszónalunió (1386) után a litván nagyfejedelmi kancellária átvette a krakkói lengyel királyi kancellária keleti szláv (óukrán) nyelvű oklevélkiadási gyakorlatát, s ezzel a keleti szláv lett az egész hatalmas ország közigazgatási nyelve. Idővel a kancelláriai nyelv ukrán jellegzetességei a vilnai – fehérorosz nyelvjárási környezetű – litván nagyfejedelmi kancelláriában halványodtak, illetve fehérorosz vonásokkal egészültek ki, tehát kialakult egyfajta kompromisszumos óukrán–ófehérorosz (a szakirodalomban gyakran „nyugatorosznak” nevezett) nyelvallapot, amely a XVII. század végéig (1696) hivatalosan Litvánia közigazgatási nyelve volt (Stang 1935, 51–52). Mivel a lublini unió

(1569) értelmében az ukrán lakosságú területeket Lengyelországhoz csatolták, a maradék Litvániában a fehérorosz nyelvű lakosság került többségbe, s a kancelláriai nyelvben is a fehérorosz nyelvű jellegzetességek kerültek túlsúlyba. Ez az ófehérorosz nyelv a közigazgatási funkciók mellett a XVI. században egyre inkább – az egyházi szlávval szemben – a világi irodalmi nyelv szerepét is betöltötte a keleti szláv nyelvű, ortodox vallású vagy (1596 után) unitus lakosság körében. Önelnevezése egyszerűen csak *ruskaja mova* ('rutén nyelv') vagy *prostaja mova* 'egyszerű nyelv' volt; ez utóbbi elnevezés az egyházi szlávtól különböztette meg.¹ A *fehérorosz* elnevezés csak jóval később, a XVII. században honosodik meg, és kezdetben nem önelnevezés volt, hanem a külvilág próbálta a *fehér-* jelzővel megkülönböztetni őket a többi „orosz” önelnevezésű néptől.² Ezen az ófehérorosz nyelven a XVI. században bibliafordítások láttak napvilágot, hitvitázó irodalom, történeti művek keletkeztek rajta, sőt nyugat-európai eredetű szépirodalmi műveket is lefordítottak ófehérorosyra (például Oláh Miklós *Athila* című munkáját, vö. Zoltán 2004).

Az ófehérorosz irodalmi nyelv azonban a XVI. század végétől kezdve rohamos hanyatlásnak indult. Az 1588. évi litván alkotmány, amelyet Vilnában nyomtattak ki ófehérorosz nyelven, még előírja, hogy a litván közigazgatás nyelve a rutén (IV. fejezet, 1. cikkely, vö. Statut 1989, 140), de maga a tény, hogy ezt már törvénybe kellett foglalni, arra vall, hogy a gyakorlat már nem volt egységes. S valóban, a korabeli iratanyag arról tanúskodik, hogy a litvániai nemesek egyre gyakrabban latin betűkkel, lengyeles formában írják alá a dokumentumokat, majd az írnokok is csak az okmányok kezdő és záró formuláit írják cirill betűkkel ruténul, az okmányok lényegi részeit már egyre gyakrabban lengyelül írják. A litvániai nemességre óhatatlanul nagy vonzerőt gyakorolt a lengyel nemesség nyelve és kultúrája, s így maga is egyre inkább hasonlult hozzá nemcsak öltözködésében és szokásaiban, hanem nyelvében is. A nyelvi hasonulás egyrészt úgy ment végbe, hogy az ófehérorosz nyelv egyre több lengyel elemet olvasztott magába olyannyira, hogy egyre inkább valamiféle cirill betűs lengyelre kezdett hasonlítani, másrészt a nyugatias iskolázottságú litvániai nemesek nemcsak a lengyel társalgási nyelvet vették át, hanem írásban is egyre gyakrabban azt használták. Hozzájárult ehhez, hogy a XVI. században a Litván Nagyfejedelemségben az eredetileg ortodox rutének között is jelentős tért hódított a reformáció, az ellenreformáció során azonban a nemesség nem az ortodox hitre tért vissza, hanem többnyire katolizált, vagyis vallásában is lengyellé lett. A litvániai rutén nemesség eme spontán ellengyelesedésének logikus következményeképpen megváltozott nyelvi gyakorlat törvénybe iktatását jelentette, hogy az 1696. évi közös lengyel–litván szejm megszüntette az immár anakronisztikussá vált korábbi gyakorlatot (amelyet amúgy is már csak tessék-lássék követtek az írnokok, ha egyáltalán tudtak még

¹ A Litván Nagyfejedelemség nyelvi helyzetéről szóló újabb szakirodalomból néhány áttekintő munkát a *Kisebbségkutatás* hasábjain ismertettünk: Celunova 1997–1998, vö. *Kisebbségkutatás* 10/3, 2001, 486–491; Ivanov 2003, vö. *Kisebbségkutatás* 12/4, 2003, 817–819. A *prostaja mova* mibenlétéről l. még: Moser 2002.

² A *fehérorosz* népnévről, illetve a *Fehéroroszország* földrajzi névről részletesen l. Bely 2000. A kérdésnek fontos magyar vonatkozásai is vannak (Bely 2000, 100–113). A fehérorosz népnév (Halicsra vonatkoztatva) legkorábban a magyar Kálmán herceg és halicsi király (1208–1241) titulusi között fordul elő (*rex Ruthenorum Alborum*, Bely 2000, 110). Oleg Łatyszzonek szerint a halicsiakra vonatkozó *fehér oroszok* elnevezés a korábban ott élt *fehér horvátok* helyére lépett a magyarországi latin nyelvű forrásokban (Łatyszzonek 2004, 22).

cirill betűkkel írni), és elrendelte, hogy ezentúl minden hivatalos okmányt és határozatot lengyel nyelven kell kiállítani (miközben a régebbi ófehérorosz nyelvű okmányok és határozatok természetesen továbbra is érvényben maradtak).³

Az ófehérorosz ezzel megszűnt a Litván Nagyfejedelemség hivatalos nyelve lenni, de egyéb írásbeli funkcióiból is kikopott. A nemesség és a tehetősebb polgárság áttért a lengyelre. A XVIII. században és a XIX. század első felében gyakorlatilag szünetel a fehérorosz nyelv írásbeli használata. Ez az elnémulás azonban nem jelentette a fehérorosz nyelv megszűnését, csupán azt, hogy hosszú ideig nem írtak fehéroroszul. Viszont a Litván Nagyfejedelemség fehérorosz vidékein fehéroroszul – és többnyire csak fehéroroszul – beszélt továbbra is a lakosság túlnyomó többségét kitevő parasztság, továbbá a kisenemesség és a városi polgárság alsóbb rétegei. Az ófehérorosz nyelv elhalása tehát csak egy a végére már amúgy is mesterkeltté vált, minden elemében ellengyelesedett irodalmi nyelvvaltozat végét jelentette, nem magának az élő, természetes nyelvnek a megszűnését, amely népnyelvként – a maga nyelvjárási sokszínűségében – természetesen élt tovább.

A lengyel–litván állam felszámolása (1795) után a fehérorosz lakosságú területek teljes egészében Oroszország fennhatósága alá kerültek. Ez nem jelentette azonnal a korábbi nyelvi állapotok megváltozását. Az 1831. évi felkelésig változatlanul a lengyel maradt a közigazgatási nyelv. A felkelés utáni megtorlás az erőszakos oroszosítás kezdetét is jelentette. ekkor vezetik be az orosz törvények szerinti bíráskodást a litván státútum helyett. A nyelvében is fehérorosz parasztságot a cári kormányzat igyekezett szembeállítani a lengyel nyelvű és kultúrájú „rebellis” nemességgel. 1839-ben felszámolták az egyházi uniót, a görög katolikus híveket az orosz ortodox államegyházba kényszerítette. Ezzel megszűnt az a felekezet, amely a fehérorozok nemzeti vallásává válhatott volna, mert megkülönböztette volna őket mind a római katolikus lengyelektől, mind az ortodox oroszoktól. Az unió erőszakos felszámolásával a katolicizmus egyértelműen a nemesek, az ortodoxia a parasztok vallása lett.

A romantika hatására a XIX. század derekán lengyel műveltségű nemesek kezdtek érdeklődni a fehérorosz népköltészet iránt, majd maguk is írni kezdtek népies verseket a parasztok nyelvén. Ezzel kezdődik lényegében a modern fehérorosz irodalmi nyelv kialakulása, amely nem az ófehérorosz hagyományt folytatja, hanem teljesen új, népnyelvi alapra helyezte a szépirodalmat. Az új fehérorosz irodalom nem tudott még gyökeret verni, amikor az 1863. évi felkelés után a még erőszakosabb oroszosítás körülményei között az orosz cenzúra egyszerűen nem engedte megjelenni a fehérorosz nyelvű irodalmi műveket. A XIX. század második felének fehérorosz költői csak külföldön jelentethették meg munkáikat. A fehérorosz nyelvet az orosz hatóságok egyszerűen nem ismerték el, s így az 1905. évi orosz forradalomig gyakorlatilag nyomtatásban nem jelenhettek meg fehérorosz nyelvű sajtótermékek.

A XIX. századi szerény előzmények után tehát csak 1905 után indulhatott meg a fehérorosz irodalmi nyelv fejlődése. Ekkorra a módosabb parasztság gyermekeiből kialakult egy nemzeti érzelmű fehérorosz elit, amely élénk kulturális munkába fogott, megteremtette a fehérorosz nyelvű sajtót és szépirodalmat. A *Nasza Niva* című folyóirat (1906–1915) vált az új fehérorosz irodalom vezető orgánummá, és ebben a lapban munkálták ki az új fehérorosz irodalmi nyelv normáit is, de az első leíró nyelvtan csak 1918-ban jelent

³ A rendelkezések szövegét l.: Volumina legum V. Petersburg, 1860, 417–421. A lengyel nyelv ukrainai és fehéroroszországi térhódításának történetéről legátfogóbban l. Martel 1938.

meg. 1907-ben létrejöttek az első fehérorosz nyelvű magániskolák, megindult a népi kultúra szélesebb körű felfedezése, a nemzeti újjászületés. Az orosz egyetemi városokban fehérorosz diákegyletek alakultak, amelyekben az új fehérorosz értelmiség ápolta szülőföldje kultúráját. A fehérorosz nemzeti eszme elsősorban a nyugatos kultúrájú, katolikus fehérorosz értelmiség körében hódított. A cári időkben a moszkvai patriarkátus nem biztosított semmiféle autonómiát a fehérorosz vidékeknek. A XIX. század végén a fehéroroszok lakta területen zömmel orosz papok szolgáltak. Így például 1897-ben, amikor a fehérorosz vidékeken az oroszok aránya az összlakosság 3,6%-ára rúgott, az ortodox papság 54%-a volt orosz nemzetiségű. Az orosz ortodoxia arra törekedett, hogy a fehérorosz lakosságot az orosz néphez asszimilálja, minden ortodox vallású fehéroroszt orosznak tekintett. Fehéroroszországot illetően az orosz ortodoxia mint orosz birodalmi államegyház a korabeli állami ideológiát képviselte, amely tagadta a fehérorosz etnikum és a fehérorosz nyelv önállóságát, s ezeket az „összorosz” nép, illetve az „összorosz” nyelv regionális változatának tekintette. Szerbiával és Bulgáriával ellentétben, ahol a nemzeti újjászületési mozgalom az ortodox egyházból indult ki, itt az orosz ortodoxia a fehérorosz nemzeti mozgalom elfojtására törekedett. Ez a magyarázata annak, hogy a XIX. és a XX. század fordulóján kibontakozó fehérorosz nemzeti újjászületési mozgalom szinte egyetlen képviselője sem az ortodoxok közül került ki (Bieder 2000; vö. *Kisebbségkutatás* 10/3, 2001, 549–553). Mindent összevetve a fehérorosz nemzeti mozgalom sikerei szerényebbek voltak, mint a szomszédos litvánok vagy ukránok hasonló mozgalmái (vö. Szybiaka 2002, 174–182).

Az I. világháború alatt a fehéroroszok által lakott területek hamar hadszíntérré váltak. Azon a területen, amely a háború kezdeti szakaszában a cári Oroszország uralma alatt maradt (1915 őszéig egész Fehéroroszország, 1917 februárjáig az ország központi és keleti része), folytatódott az a politika, amely az előző évtizedben alakult ki, vagyis a hétköznapi érintkezésen kívül használatát csak a szépirodalomban, az időszaki sajtóban és az amatőr kulturális tevékenységben túrték meg. A háború elején ténylegesen azonban még ezeken a területeken is tovább szűkült a fehérorosz nyelv használata, mert a valódi vagy a mesterségesen felnagyított nehézségekre hivatkozva megszűntek a korábban rendszeresen megjelenő fehérorosz nyelvű kiadványok, és beszüntették tevékenységüket az amatőr kulturális egyesületek is. Másrészt viszont a cári hatóságok engedélyezték különféle jótékonyági egyletek alakítását, amelyek a háború sújtotta lakosság szenvedéseit voltak hivatva enyhíteni, de belső ügyekben a fehérorosz nyelvet használták, és a nemzeti újjászületés legális központjaivá váltak. Ennél kedvezőbb feltételek alakultak ki a fehérorosz nyelv társadalmi funkcióinak kiterjedésére Nyugat-Fehéroroszországban azután, hogy 1915 nyarán–őszén német birodalmi csapatok szállták meg. A németek gyengíteni akarták az elfoglalt területeken az orosz befolyást, ezért korlátozták az orosz nyelv használatát, ugyanakkor a hivatalos, a társadalmi és a kulturális életben engedélyezték a helyi nyelvek használatát. A fehérorosz kérdésben a német kormány sokáig nem tudott véglegesen dönteni, de elismerte a fehéroroszok nemzeti különállását és nyelvük egyenjogúságát a lengyel, a litván és a többi helyi nyelvvel. A helyi közigazgatásnak Vilna, Grodno és Białystok körzetében a fehérorosz nyelvet is használnia kellett. 1916–1918 között Vilnában a német közigazgatás felügyelete mellett *Goman* címmel fehérorosz újságot adtak ki. Könyvek és brosrák is jelentek meg fehérorosz nyelven, fehérorosz kulturális rendezvényeket tartottak. Történelmi jelentőséggel bírt, hogy a németek által megszállt területen létrejött a fehérorosz iskolahálózat. Az első fehérorosz elemi iskola 1915 novemberében nyílt meg Vilnában; 1918-ban az első szakaszban megszállt területeken már több mint 120 ilyen iskola működött. A tanítók részére fehérorosz nyelvtanfolyamokat

szerveztek, 1916–1918 között egy Szviszlacs nevű kisvárosban működött az első fehérorosz tanítóképző. Megszervezték a tankönyvkiadást, ekkor történtek az első kísérletek a fehérorosz tudományos terminológia kialakítására is. Az orosz fennhatóság alatt maradt területen a fehérorosz nyelv státusa nagyban emelkedett az 1917. februári forradalom után. A közigazgatásban ugyan nem kapott szerepet, de a politikai szabadság légkörében egyre több újság és egyéb sajtótermék (brosúra, rölpap) jelent meg fehérorosz nyelven. A politikai élet mellett a fehérorosz nyelv egyre nagyobb szerepet kapott az amatőr színjátszó mozgalomban is. Fehérorosz katolikus papok megkezdték a fehérorosz nyelv bevezetését az istentiszteletben. Az 1917/1918. tanévben már a front orosz oldalán is beindult néhány fehérorosz iskola. Az 1917 októberében hatalomra került bolsevikok ellenségesen viszonyultak a fehérorosz nemzeti újjászületéshez, de 1918 februárjáig tartó első rövid uralmuk alatt nem tudták teljesen visszaszorítani a fehérorosz nyelvet a már kivívott pozíciójából. Az új német támadás következtében a fehérorosz törzsterület csaknem teljes egészében német megszállás alá került. A fehérorosz mozgalom korábban frontvonal által elválasztott két áramlata egyesült. 1918 tavaszán kikiáltották a Fehérorosz Népköztársaságot. Vitatható, hogy mennyire volt szuverén ez az államalakulat, kétségtelen azonban, hogy rövid fennállása alatt a nemzeti kultúra terén maradandót alkotott. A fehérorosz nyelvet újkori történetében először a köztársaság államnyelvévé nyilvánították. Jelentős mértékben nőtt a fehérorosz nyelv presztízse, megjelent az első fehérorosz normatív nyelvtan. A nemzeti nyelvű oktatás korábban soha nem tapasztalt méreteket öltött: 1918 végén az egész országban mintegy 350 fehérorosz iskola működött. Minszkben megindultak egy fehérorosz egyetem létrehozásának előkészítő munkálatai, Vilnában létrejött a Fehérorosz Tudományos Társaság, amely sokat tett a fehérorosz tudományos terminológia kialakításáért. A katolikusok után az ortodox papok is kezdtek csatlakozni a fehérorosz mozgalomhoz (Rudovič 2001; vö. *Kisebbségkutatás* 11/1, 2002, 182–183).

Az 1918. március 25-én kikiáltott független Fehérorosz Népköztársaságot ugyan hamar elsodorták a háborús és a forradalmi események, de a fehérorosz államisággal számolnia kellett Szovjet-Oroszországnak is, amely kezdetben afféle ütközőállamként hívta életre közte és az újonnan létrejött Lengyelország között 1919 elején a Fehérorosz Szovjetköztársaságot. Az 1919–1920. évi szovjet–lengyel háborút lezáró rigai békében Lengyelország elismerte Szovjet-Fehéroroszország és Szovjet-Ukrajna függetlenségét, de maga Szovjet-Fehéroroszország mindössze az egykori minszki kormányzóság hat járására zsugorodott, miután Lengyelország megkapta Nyugat-Fehéroroszországot, Szovjet-Oroszország pedig már korábban magába olvasztotta Kelet-Fehéroroszország nagyobb részét. A Szovjetunió megalakulásakor (1922) a mindössze másfél milliós miniatűr állam a legkisebb szövetségi állam volt a bolsevik birodalomban, de azután 1924-ben és 1926-ban, két lépcsőben visszakapta Oroszországtól, illetve Ukrajnától a polocki, a vityebszki, a mogiljovi és a gomeli kormányzóságok zömmel fehérorosz lakosú területeit, így lakossága megközelítette az öt millió főt (Szybička 2002, 263).

A világforradalomra játszó korai szovjet politika egy ideig lehetővé tette a fehérorosz nyelv fejlődését Szovjet-(Kelet-)Fehéroroszországban, főleg azért, hogy megnyerje magának a lengyelországi fehérorosz értelmiséget, és ezáltal bolsevizálja a fehéroroszok beolvasztására törekvő lengyel politikával szembenálló nyugat-fehéroroszországi nemzeti mozgalmat. A modern fehérorosz irodalmi nyelv, amelynek első nyelvtana is csak 1918-ban jelent meg, csak a fél országban válhatott államnyelvvé, ott is a szovjet doktrína jegyében, miszerint a kultúra csak nyelvében nemzeti, tartalmában szocialista, tehát a nem szocialista tartalmak kifejezése eleve cenzurális akadályokba ütközött. Ráadásul a fehé-

Szovjet-Fehéroroszország területének változásai
(Szybieka 2002, 523)

orosz nyelv bevezetése a közigazgatásban 1924-től kezdve kampányszerűen folyt, így az alapvetően internacionalista beállítódású szovjet bürokrácia szabotálta, ahol tehetett. A Fehérorosz Szovjetköztársaságban négy hivatalos nyelv volt: az orosz, a fehérorosz, a lengyel és a jiddis, a totálisan állami sajtó- és könyvkiadásban a kampányszerű alborutenizáció időszakában is megmaradt az orosz nyelvű sajtótermékek számbeli fölénye a fehéroroszokéval szemben. Ennek ellenére 1928-ra csaknem teljesen fehérorosz nyelvű lett a közigazgatás. A felsőoktatásban azonban nehezen haladt a fehérorosz nyelvre való áttérés. Az ország egyetlen egyetemén 1926-ban az oktatók 25 százaléka volt fehérorosz, de közülük is csak 29 százalék tudott fehéroroszul (Snapkouski 2000, 35). Az alborutenizáció egybefolyt a szovjetizációval, s mindez eleve deformálta a fehérorosz nemzetté válás amúgy is megkésett folyamatát (vö. Szybieka 2002, 276–277).

A szovjet rendszer flörtje a fehérorosz nemzeti törekvésekkel nem tartott sokáig. 1929-ben gyakorlatilag szakítottak az alborutenizáció politikájával. A megerősödött központi szovjethatalom nem kereste többé a cári Oroszországban egykor elnyomott nemzetiségek kegyeit, mert már nem szorult rá erre. 1930-ban megkezdődött a fehérorosz nemzeti érzel-

mű értelmiség üldözése, kezdetben a vezető személyiségek kiemelése, öngyilkosságba kergetése vagy száműzése útján, 1933-ban kerültek sorra a fiatalabb írók, majd 1936–1937-ben a terror tömegessé vált (Kandybovič 2000, vö. *Kisebbségkutatás* 10/1, 2001, 186–190). A sztálini terror idején a fehérorosz írók és költők 90 százalékát tartóztatták le, s legtöbbjüket el is pusztították. A 328 letartóztatott irodalmár közül mindössze 20 élte meg Sztálin halálát (1953), és szabadult ki a fogságból. A Fehérorosz Írószövetség 39 szabadlábban hagyott tagja közül csak 14-en írtak fehéroroszul. A nemrég alakult Fehérorosz Tudományos Akadémia munkatársainak 90 százalékát vesztette el, s ezek legtöbbjét kivégezték (Snapkouski 2000, 35). A megtorlásoknak nemcsak az írók, hanem műveik is áldozatul estek, hiszen ezeket bevonták a közkönyvtárakból és a könyvesboltokból, de a megfélemlített lakosság is igyekezett megszabadulni a tiltott szerzők könyveitől. Az irodalmároknál csak a nyelvészek jártak rosszabbul: abból a körülbélül negyven nyelvészből, aki az 1920-as, 1930-as években a fehérorosz akadémiai intézményekben dolgozott, a II. világháború kitörésekor mindössze egyetlen fő volt szabadlábban (Zaprudski 2000, 46).

A megfogyatkozott és megfélemlített fehérorosz szellemi elitben újabb hatalmas pusztítást végzett a II. világháború. A német megszállás alatt valamilyen szellemi tevékenységet végző fehérorosz értelmiségi réteg (tanítók, újságírók) vagy emigrációba vonult, vagy a szovjet megtorlásnak esett áldozatul. Nem csoda, hogy a II. világháború befejezése után a fehérorosz értelmiség legnagyobb része már nem volt képes ellenállni az oroszosító törekvéseknek. Teljesen érzéketlenné vált a nemzeti – és így a nyelvi – kérdések iránt a teljesen eloroszosodott kommunista pártelit.

Ilyen körülmények között a fehérorosz nyelv nem egyszerűen csak visszaszorult, hanem deformálódott is. A kötelező kétnyelvűség körülményei közepette a fehérorosz nyelv szinonim lexikális és grammatikai készletéből csak azokat kezdték használni, amelyek egyeztek az oroszral. Így például a fehérorosz főváros Mzenszk nevéből így lett orosz mintára Minszk (számos további példával l. Cychun 2000).

A II. világháború után hatalmas léptekkel kezdték fölszámolni a fehérorosz nyelvű közoktatást, amely ekkor még alapvetően fehérorosz nyelvű volt. 1945/46-ban Szovjet-Fehéroroszországban 10 982 fehérorosz tanítási nyelvű iskola volt a 324 orosz, 42 lengyel és 17 ukrán nyelvű mellett. 1985-ben az iskoláknak már csak 23 százaléka volt fehérorosz nyelvű, ezek is leginkább kis létszámú falusi iskolák voltak. Az 1960–1970-es években több mint 20 éven át egyetlen fehérorosz tannyelvű osztály sem működött Minszkben. Néhány elkeseredett és mindenre elszánt szülő kívánságára 1982-ben beindult az oktatás egyetlen fehérorosz tannyelvű osztályban az egyik fővárosi iskolában. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a fehérorosz lakosság háború utáni nemzedékei igen nagy mértékben közömbösebbek a fehérorosz nyelv és kultúra iránt, és egyre nő azoknak a fehérorosznak a száma, akiknek az orosz az anyanyelvük (Navicki 2000). Fehéroroszországban abból a 7,9 millió lakosból, aki fehérorosz nemzetiségűnek vallotta magát, csak 6,34 millióan (80,25%) vallották magukat fehérorosz anyanyelvűnek, közülük is csak 3,58 millió fő tudta a fehéroroszt aktívan és passzívan egyaránt használni. Az 1989. évi adatok szerint a Fehéroroszországban élő fehérorosz nemzetiségűek 19,73 százaléka nyelviileg teljesen el volt oroszosodva. Ehhez járul még, hogy Fehéroroszországban 1989-ben 1,35 millió orosz élt, ami a 10,15 milliós összlakosság 13,3 százaléka. (Moser 2000; vö. *Kisebbségkutatás* 11/2, 2002, 620–621).

Mindezek ellenére az 1980-as évek szabadabb szelleme, majd a Szovjetunió széthullása és a független Fehérorosz Köztársaság megalakulása a fehérorosz nyelv használatának újabb fellendülését hozta. Ez a fellendülés azonban nem volt tartós. A fehérorosz értelmiségnek be kellett látnia, hogy a fehérorosz nemzeti törekvések elkötelezett képviselő-

lői kisebbségben vannak saját hazájukban. Az 1990. évi nyelvtörvény még – hosszú türelmi idővel – a fehéroroszt kívánta államnyelvvé tenni, de a Lukasenka-féle államcsíny után erre már nincs semmiféle remény, mert a fehérorosz mellett az orosz is államnyelvévé tették, ami gyakorlatilag a fehérorosz rohamos további visszaszorulásához vezet. Az 1990-es évek fehérorosz nyelvpolitikai fordulatai az állami politika irányváltásait tükrözik: míg az évtized elején a nyugati és demokratikus orientáció jutott néhány évig szóhoz, 1995 óta az Oroszországhoz való csatlakozás koncepciója érvényesül. A Lukasenka elnök és a fehérorosz demokratikus ellenzék közötti konfliktus elmélyülésével párhuzamosan a fehérorosz nyelv egyre inkább az elnöki hatalommal való szembenállással kezdett társulni. A fehérorosz nyelvet az állam nem támogatja, ami amúgy is nehéz helyzetét tovább súlyosbítja (Zaprudski 2002; vö. *Kisebbségkutatás* 11/4, 2002, 1025–1029).

Az ófehérorosz irodalmi nyelv elnémulása nem jelentette a fehérorosz nyelv kihalását, mert – mint utaltunk rá – a nyelv szóbeli formái tovább éltek az akkori fehérorosz társadalom túlnyomó többségét kitevő parasztság ajkán. A modern fehérorosz nyelv használati körének az összezsugorodása azonban tényleg a nyelv elnémulásával fenyeget. Az 1930-as évek erőszakos kollektivizálása, a kuláktalanítás címén történő deportálások, a világháborús veszteségek, a háború utáni erőltetett iparosítás következtében alaposan megfogyatkozott és átalakult az a paraszti társadalom, amely a fehéroroszt mint beszélt nyelvet korábban akkor is tovább élte, amikor a nyelv irodalmi formában szünetelt. A hosszú ideig tartó, majd a Lukasenka-érában reneszánszát élő szovjet nyelvpolitika a modern tömegtájékoztatási eszközökkel kiegészülve azt eredményezi, hogy a fehérorosz falusi társadalom fehérorosz anyanyelvjárását nem a fehérorosz, hanem a nagyorosz standarddal váltja fel. S mindez most már nem külső nyomásra történik, hanem önként, a független Fehéroroszország állami keretei között, de természetesen a fehérorosz (és oly sok más) nemzeti kérdés múltbeli erőszakos kezelésének egyenes következményeként.

Felhasznált irodalom

- Anjamenne 2000 – Річ лілі. *Ç ödütlet çitř-łii` alėrdónėtė ēiāū*. Âłėüi` : „Gudas”, 2000.
- Bely 2000 – Рєłñū Âłėū, Őđitłėř Âłėřė Đónł – Chronicon Russiae Albae. *Ířđūñ āłññđūł Âłėřė Đónł*. Ęłñė: „Ýiōūęėřđłāūęñ”, 2000.
- Bieder 2000 – Hermann Bieder, Konfession, Ethnie und Sprache in Weißrußland im 20. Jahrhundert. – *Zeitschrift für Slawistik* 45, 2000, 200–214.
- Celunova 1997–1998 – Ĺ. Ř. Őłėóířř, Kóēūñóđíř` ċ` çüęiřř` ñčñótöč` Âłėčęiřř` ģi` éłññřř` Ęčñiřñęiřř. – *Annali dell' Istituto universitario Orientale di Napoli (AION), Slavistica* 5. Napoli 1997–1998, 33–109.
- Cychun 2000 – Âłířřçü Őūóóí, Âýóđđėřóūł` Ńñññýł` alėřđónėtė` ēłñđñóđítė` ēiāū` āřāū` ñřñfėłñđüčęó. – *Anjamenne* 2000, 102–111.
- Gustavsson 1998 – Sven Gustavsson, Sociolinguistic Typology of Slavic Minority Languages. – In: *Slovo. Tidskrift av Slaviska institutionen vid Uppsala universitet*, 46, 1998, 75–98.
- Ivanov 2003 – Â`÷. Âñ. Čřřřř, Nėřř` inęł` āčřėłėñū` ā` ññññřřłčč` ñ` āđóāččė` `çüęėčč` Âłėčęiřř` ģi` éłññřř` Ęčñiřñęiřř. – In: *Nėřř` inęł` `çüęiçiričł*. XIII *Mėcaóirđiāiūė` ñūłčř` ñėřřāčññiā*. Ęřřē` íř, 2003. Ę. Âłėęřřāū` đñññčęñėtė` āłėłřřóčč. Moņęāa: «Čřiāđčę», 2003, 258–288.
- Kandybovėc 2000 – Nūēiř řřāūāiřř÷, *Đřčđđē` iřōū` iřėiřřřř` đóóó` ó` Âłėřđónł*. Ęłñė: Âłėřđónęł` Âłññđü÷-řü` Řřē` ā, 2000.

- Latyszzonek 2004 – Oleg Łatyszzonek, From White Russia to Belarus. – In: *Annus Albaruthenicus* 2004 – Аіа́ А́лэ́рдона́л 2004. Д́ы́а́рэ́нф́д́ Н́рэд́рн́ Б́і́ф́а́л̀. Krynki: Villa Sokrates, 2004, 13–47. ()
- Martel 1938 – R. Martel, *La langue polonaise dans les pays ruthénes, Ukraine et Russie Blanche*. Lille, 1938.
- Moser 2000 – Michael Moser, Koexistenz, Konvergenz und Kontamination ostslavischer Sprachen in Weißrußland und in der Ukraine. – *Zeitschrift für Slawistik* 45, 2000, 185–199.
- Moser 2002 – Michael Moser, ×ñî ñręĩł «d'đĩññĩ: ęĩâr»? – *Studia Slavica Hung.* 47, 2002, 221–260.
- Navicki 2000 – Óéřáčłéřđ ířáłóęł, Ç áłññídůł đónłółęřóůł řáóeuířřáóęřóúéířé řéieů íř Áłéřđónł (1944 – ñ`đýáčłíř 80-ó`áá.). – *Anjamenne* 2000, 163–168.
- Rudovič 2001 – Nñřílñęř` Đóáĩáł̀, Đřřůđýíłł ñřóů`ęuiúó`óóíęóúé`áłéřđónęřé`ęĩáů`řññřáłířó`đłđřé`nóñáłñířé`ářéíú:`áłññřđů̀ıú`áıđ`ůñ,`óđıęł`äë`ířř`řäęł̀. – In: *Áłéřđónęř`ęĩâr: řé`ól`đřčátóó`,`ęřĩñřęñů,`đłđáđ`łęñúáů:`Ēřňýđů`ėů`...`Ēłčĩřđıáĩřř`ęřĩáđýñř`áłéřđónłłññř` [...].* (= Áłéřđónłęř – Albaruthenica 19). Ēłłıę: «Áłéřđónłęř`ęĩłřčáıđ», 2001, 6–10.
- Snapkouski 2000 – Óéřáčłéřđ Nıřđęĩ`ñęł,`Ýéłñř`ł`ęĩâr. – *Anjamenne* 2000, 33–40.
- Stang 1935 – Christian S. Stang, *Die westrussische Kanzleisprache des Großfürstentums Litauen*. Oslo, 1935.
- Statut 1989 – Nñříñón`Á`éłęřř`ęř`ññâr`Ēłłı`ñęřřár`1588. Nýęęñů. Ářáłáıłę. řéłĩñřđůł. Ēłłıę, 1989.
- Szybieka 2002 – Zachar Szybieka, *Historia Białorusi 1895–2000*. Lublin, 2002.
- Zaprudski 2000 – N`đáłé`Çřđđóáñęł,`Ăđřřäčęłł`nóã`đäčýíłł`áłéřđónęřé`ęĩáů`ł`đřđóřýíłł`đřřâr`áłéřđónęřéřıúó`ęřáčłé. – *Anjamenne* 2000, 45–53.
- Zoltán 2004 – Zoltán András, Oláh Miklós *Athila* című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása. Az előszót írta: Udvari István. Nyiregyháza: Örökségünk Kiadó Bt., 2004 (= *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae* 6.)